

MUUSEUMIKOGUD

Tartu Ülikooli esimene koosseisuline fotograaf Elmar Kald

TULLIO ILOMETS, KAIRE-LEA PIHLAP

Elmar Kald oli Tartu Ülikooli esimene koosseisuline kutseline fotograaf, kes palgalisena tegi ülikoolile vajalikke fototöid. Ta oli ametis suhteliselt lühikest aega, kuid jõudis oma tegevusega ülikooli juhtkonda veenda, et see valdkond kuulub loomuliku osana ülikooli akadeemiliste ja hariduslik-kultuuriliste ülesannete täitmise juurde. Pärast Kaldi lahkumist taastatigi väikese vaheaja järel fotograafi ametikoht ning loodi ülikooli kino-fotolaboratorium.¹

---

¹ Janet Laidla, „Tartu Riiklik Ülikool pildis: kino-fotolabori negatiivikogu TÜ ajaloo muuseumis“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXX (Tartu: TÜ ajaloo muuseum, 2012), 120–137.

Elulugu

Elmar Kaldi elu ja tegevuse kohta on trükis avaldatud väga vähe. Trükitu piirdub lühiartikliga 1932. aasta väljaandes „Eesti avalikud tegelased“² ja mõne leheküljega Daniel Palgi (1899–1988) 2010. aastal „Eesti mälu“ sarjas ilmunud mälestustes.³ Alles 2007. aastal, kui Elmar Kaldi foto- ja kirjaliku pärandi valdaja Toomas Kraus (1968–2013) annetas Indrek Ilometsa vahendusel ühe osa Kaldi pärandist Eesti Kirjandusmuuseumile (EKM) ja teise Tartu Ülikooli muuseumile, oli võimalik Kaldi fotopärandit uurima hakata. Ülevaate saamiseks tema elu ja tegevuse kohta käivast korrastamata arhiivmaterjalist tuli see kõigepealt vajalikku kronoloogilisse järjekorda (Exceli tabelisse) koondada. Elmar Kaldi isiklikku elu ja tegevust puudutav arhiiviosa on Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis (EKLA), Tartu Ülikoolis tegutsemisega seonduv aga ülikooli arhiivis ja muuseumis.

Alljärgnevalt püüame anda läbilõike Elmar Kaldi elust ja tegevusest, mille neli aktiivseimat aastakümnet jäid ajalooliselt äärmiselt vaheldusrikkasse perioodi (kaks maailmasõda, Eesti iseseisvuse sünn ja selle kaotus). Lõpus anname lühiülevaate ülikooli muuseumis säilitatava negatiivide kollektsiooni korrastamise ja pildistatu identifitseerimise kohta.

Elmar Kald, kuni 1. jaanuarini 1935 Kaldt (Kalt)⁴ sündis 10.(vkj 22.) jaanuaril 1898 Meeksi vallas Mehikoormas. Tema isa Daniel Jaani poeg Kaldt (1871–1953) oli kohaliku algkooli õpetaja, kes täitis vahetevahel ka köstri kohustusi. Isapoolne vanaisa Jaan Kalt oli pärit Vana-Vändrast Säästla-alt ning „vedas voori“ Tartu ja Riia vahel. Emapoolne vanaisa Jaan Kroon oli vanema aja tuntumaid kooliõpetajaid, kes juhatas 43 aastat Väike-Võõrksi kooli,⁵ kus tema abiliseks oli Daniel Kaldt. Jaan Krooni noorema tütre Emilie Mariega (snd

² Richard Kleis (toim), *Eesti avalikud tegelased* (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932), 76, 77.

³ Daniel Palgi, *Murduvas maailmas. Mälestusi* (Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2010), 78, 79, 81, 96.

⁴ Elmar Kaldi nimemuutuse kohta kanne nr 16295. Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum. Eesti Ohvitserid 1918–1940. <http://goo.gl/L20XAJ> (7.10.2015).

⁵ E. Kaldi (Kaldt'i) lühikesed eluloolised andmed koguteose „Eesti avalikud tegelased“ jaoks. St. 26. XI 29. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuuriloolise arhiivi (EKLA) fond 193 M12_15 E. Kald.

Foto 1. Fotograaf Elmar Kald Emajõe ääres, taamal Kivisild, vasakul taga Tuletõrjemaja torn. Foto E. Kald (TÜM).

Foto 2. Ernst von Bergmanni ausamba avamine reedel, 30. augustil 1913 (vkj). Avamisest osavõtjad avamata ausamba ees. Foto E. Kald (TÜM).

1869) Daniel abielluski. Neil sündis kaks last, poeg Elmar ja tütar Elfride (snd 1901).

1900 sai Danielist Võõpsus kroonu viinapoe juhataja.⁶ Hiljem pidas ta sealsamas raamatukauplust ning 1920 määrati ta Võõpsu alevi postkontori ülema kohale. Daniel Kaldt suri Võukülas 1953. aastal 82 aasta vanuses.⁷

Elmar Kald abiellus Juhan Schwalbe (snd 1862) tütre, klaveriõpetaja Ida Wilhelmine Schwalbega (snd 1901 Tartus) 26. detsembril 1921.⁸ Kaldid elasid Tartus Kloostri 9, kus oli ühtlasi ka Elmar Kaldi fotoateljee. 23. juunil 1926 sündis neil poeg Taevo, kes 1950. aastal lõpetas Tartu I töölisnoorte keskkooli.⁹ Tema edasisest tegevusest meil teateid pole. Taevo Kald suri 29. novembril 2003.

Elmar Kald suri 29. septembril 1969. aastal¹⁰ ning maeti 4. oktoobril Raadi kalmistule.¹¹ Tema abikaasa Ida Wilhelmine Kald suri 6. aprillil 1980 Tartus.¹²

Villem Ernits kirjutab oma järelhüüdes ajalehes *Edasi*: „Kald surnud. 71 aasta vanuses suri endine Tartu ülikooli vabakuulaja ja fotograaf, Rostovtsevi eraülikooli haigla asjaajaja, omaaegse raamatukaupluse ja kirjastuse „Sõnavara“ asutaja ja juhtiv tegelane.“ Sõnavara andis välja üle saja numbriga väärt kirjandust, terve tosina tollal algajate kirjanike (Rudolf Sirge, Valmar Adams, Jaan Käerner, Mart Raud jt) esikteoseid, toetas kunstnikke Eduard Viiraltit ja Ernst Kollomit. Sõnavara oli ka paljude kirjandusteoste levitaja ning pealadu (nt Erni Hiire, Mihkel Jürna ja Juhan Schütz-Sütiste „Bumerang“). Elmar Kald koondas oma raamatukauplusesse müügile eesti kirjanduse paremiku. 1930. aastate alguse kriisiolukorras tuli aga Sõnavaral alla vanduda kapitali ja tööjõu ning levitamisevõimaluste poolest rikkamale, kuid peenetundelisuse poolest vaesemale Looduse

---

⁶ E. Kaldi mälestused perekonnast. EKLA fond reg. 2007/79 E. Kald (edaspidi: EKLA, Kald).

⁷ Rápina vallavalitsuse 5. jaanuaril 1920 väljastatud tunnistus nr 29 Daniel Kaldtile. EKLA, Kald.

⁸ Tunnistus perekonnaseisuametile Elmar Kaldi abiellumise kohta 9. nov 1929 nr 2504. EKLA, Kald.

⁹ Taevo Kaldi Tartu I töölisnoorte keskkooli küpsustunnistus nr 009772, välja antud 22. juunil 1950. Indrek Ilometsa erakogust; Taevo Kaldi lühike elulookirjeldus. EKLA fond reg 2011_24 E. Kald.

¹⁰ Tartu Maavalitsuse arhiiv, vastus päringule.

¹¹ E. Kaldi surmakuulutus. *Edasi*, 2. oktoober 1969, 4.

¹² Tartu Maavalitsuse arhiiv. Surmaakt nr 360, 08.04.1980.

kirjastusele. Sõnavara kirjanduslao saatus oli kurb, kuid osa temast, peaaegu laeni täis toanurk, on säilinud tänini. Oma rikkaliku Tartu vaadete ja fotode kogu annetas Elmar Kald Tartu muuseumidele.¹³

Elmar Kald sai alghariduse oma kodukohas Võrumaal Võõpsu algkoolis, kus õpetajateks olid preili Veidenbaum, preili Ida Asson (Emma Assoni õde¹⁴) ja Aleksander Kliimberg.¹⁵ Tema haridustee jätkus 1910. aastal Tartu Aleksandri gümnaasiumis, kust ta neljanda klassi lõpetamise järel 1915. aastal lahkus.¹⁶ Iseseisva Eesti Vabariigi saabumisega otsustas ta astuda vabakuulajana Tartu Ülikooli. Selleks oli kõigepealt vaja Treffneri eragümnaasiumi õpilaseks saada. Treffneri eragümnaasiumi juhatuse 3. juuli 1920. aasta otsuse alusel sai Elmar Kaldist gümnaasiumi õpilane ning talle väljastati ülikoolile esitamiseks sellekohane tõend.¹⁷

24. septembril 1920 võeti Elmar Kald vastu Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna vabakuulajaks.¹⁷ Tema enda väitel ei jätkunud tal aga intensiivse äritegevuse tõttu aega haridustee lõpetada. Peale emakeele valdas Kald täielikult saksa ja vene keelt, kuid oli õppinud ka kreeka, ladina ja prantsuse keelt.¹⁸

Fotograafina hakkas Elmar Kald tegutsema juba 15-aastase koolipoisina 1913. aastal Tartus ja kodukohas Võõpsus.¹⁹ Kellelt ta seda

¹³ Villem Ernitsa nekroloog, *Edasi*, 19. Oktoober 1969, 3.

¹⁴ Emma Asson (alates 1921 Petersen) (13.07.1889 Vaabina vald, Võrumaa – 01.01.1965 Tallinn) oli pärit Võrumaalt vallakooliõpetaja perest. Algõpetuse sai ta kodus. 1899–1904 õppis ta Võru linna tütarlastekoolis ja 1904–1907 Tartu A. S. Puškini tütarlastegümnaasiumis, mille lõpetas kuldaurahaga. Pärast gümnaasiumi lõpetamist asus ta õppima Peterburi, kus lõpetas O. Bestuževi kõrgemad naiskursused üldajaloo alal. 1910 kutsuti ta Tartusse Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste keskkooli ajalooõpetajaks, kuhu ta jäi 1919. aastani. 1912–1913 õppis ta töö kõrvalt Tartu Ülikooli juures aastastel keskkooliõpetajate kursustel, 1916 sooritas samas eksamid ja 1917 sai ajaloo-keeleteaduskonnast ajalooõpetaja kutse. Alates 1926 töötas Tallinnas ajaloo ja vene keele õpetajana. Eesti Rahvusraamatukogu koduleht. <https://www.nlib.ee/index.php?id=15265> (07.10.2015).

¹⁵ E. Kaldi (Kaldt'i) lühikesed eluloolised andmed koguteose „Eesti avalikud tegelased“ jaoks. St. 26. XI 29. EKLA, Kald.

¹⁶ Aleksandri gümnaasiumi I–IV klasside tunnistused; E. Kaldi isa Daniel Kaldi palve Jurjevi Aleksandri gümnaasiumi direktorile oma IVa klassis käiva poja koolist väljaarvamiseks. EKLA, Kald.

¹⁷ Treffneri Gümnaasiumi tunnistus E. Kaldi kooli vastuvõtmisest 3. juulil 1920 nr 965; EW Tartu Ülikooli vabakuulaja tunnistus 24. septembrist 1920. EKLA, Kald.

¹⁸ E. Kaldi (Kaldt'i) lühikesed eluloolised andmed koguteose „Eesti avalikud tegelased“ jaoks. St. 26. XI 29. EKLA fond 193 M12_15 E. Kald.

¹⁹ Tõend: *Käesolevaga tõendan, et fotograaf Elmar Kald juba kolmkümmend aastat tagasi, s. t. 1913. aasta suvel pildistas mind ja Piirisaare rahvast, tehes meie*

Foto 3. Ernst von Bergmanni ausammas 30. augustil 1913 (vkj). Foto E. Kald (TÜM).

ametit õppis, selle kohta pole rohkem teada, kui et 1913 praktiseeris Kald Eesti Rahva Muuseumi fotoarhiivi rajaja ja Eesti esimese filmitegija Johannes Pääsukese (1892–1918) juures.²⁰ Oma eluloos märgib Kald, et keelteoskus oli tal juba 12-aastaselt niisugusel tasemel, et ta tellis ja luges võõrkeelset erialakirjandust,²¹ ilmselt siis veneja saksakeelset fotograafiakirjandust. 1918 töötas ta praktikandina Tartu tuntud fotograafi Heinrich Riedeli (1870–1932) fotoateljees.

Suurt tähelepanu äratas „fotorekord“, mille Kald saavutas 30. augustil 1913 Tartus toimunud professor Ernst von Bergmanni (1836–1907) ausamba avamisega seoses. Kald pildistas ausamba avamist

---

tellimise pääle suuri fotosid. Võõpsus, 2. augustil 1943, F. Golubov, Bernje, Mäevald, E. K. K. Tartu Haru Kontori ostu punkt. EKLA, Kald. Olga Palmas Papeterie, gegr. 1901. Tartu (Dorpat), Estland Kühn Str. 2. Ärakiri. Tartu, 6. detsemb. 1933. Käesolevaga tõendan, et härra Elmar Kald on töötanud päevapildistamise (fotografeerimise) tööalal juba 1913 a. alates ja töötab ka praegu. Tema töö äratas hääd tähelepanemist juba 1913 a. Mina oma äris müüsin palju tema ülesvõtteid. Olga Rinneberg (allkiri) Firma Olga Palmas. /I. S./ EKLA, Kald.

²⁰ Elmar Kaldi *Curruculum vitae* Tartus 31.12.1944, Tartu Ülikooli arhiivi (TÜA) säilik 82:3/51 Elmar Kald (27.09.1944–30.04.1948), l 6.

²¹ Daniel Palgi väidab, et Kaldid olid saksikud, ema igatahes.

ja juba kolm tundi hiljem müüdi ajalehe Postimees, Krügeri Lyra ja Olga Palmase raamatukaupluste kaudu pilte sellest sündmusest postkaartidena ja ka fotosid suurusega 13 × 18 cm.²² See oli tolle aja kohta sedavõrd uskumatu saavutus, et „maailma kuulsa kirurgi ausamba avamisele kokku sõitnud rohkearvulised välismaa ülikoolide delegaadid korraldasid järgmisel päeval, st laupäeval, hotell „Londoni“ saalis ülinoores fotograafi töömeetodite kohta erilise usutlemisistangu, mis neile võibolla väga huvitav, poisikesele aga väga ebamugav oli,“ nagu Kald ise meenutab.²³ Kaldi sõnutsi valmistas ta müügiks ette nähtud ülesvõtteid ka väga suurel hulgal.

Päev hiljem, 1. septembril pildistas Kald Toomel äsjaavalminud, Romanovite dünastia 300. aastapäevale pühendatud Aleksander I nimelise betoonsilla pidulikku sisseõnnistamist.²⁴

Teadavalt on Elmar Kaldi fotod ainsad säilinud fotokajastused neist sündmustest. Kaldi fotopärandis TÜ muuseumis on alles kuus Bergmanni ausamba ja seitse Aleksandri silla avamise klaasnegatiivi.

Aleksandri gümnaasiumist lahkumise järel pidi Kald hakkama endale ise leiba teenima. Nii tegutses ta juba aastatel 1914 ja 1915 vene keele jm eraõpetajana. 1915. aasta lõpuveerandil oli ta tööline Tartu Telefonivabrikus, 1916. aastal joonestaja John Cooqi inseneribüroos, statistik Põhja-Liivimaa [sõjapõgenike] abiandmise Tartu komitees ning raamatupidaja-ärijuht Liibavi Põllumajanduse Tarvitajate Ühistu Tartu osakonnas.²⁵

Esimene maailmasõda oli täies hoos, kui Elmar Kald jaanuaris 1916 sai 18-aastaseks, sõjaväkke mobiliseerimise ealiseks. Millal täpselt Kald mobiliseeriti, pole teada.²⁶ Kindel on, et 15. aprillist

²² „Reedel, 30. augustil 1913 (vkj) oli Tartus Liivimaa Arstide Seltsi XXIII arstide päev, mis avati pidulikult kell 10 Suure-Gildi saalis ja oli pühendatud prof Ernst v Bergmanni elutööle. Kell 13 mindi Toomele haavakliiniku juurde ausamba platsile, kus avati kirurgiaprofessori E. v Bergmanni ausammas, mille autoriks oli Saksa kujur Adolf von Hildebrand. Ausamba komisjoni esimehe prof Werner Zoege von Manteuffeli ettepanekul avas ausamba Liivimaa Arstide Seltsi esimees dr. Adolf von Bergmann Riias. Avamisele järgnes pidusöök „Resource“ ruumides.“ Vt *Postimees*, 200 (31.08.1913, vkj).

²³ *Curriculum vitae*. TÜA säilik 82:3/51 Kald, Elmar (27.08.44–30.04.48), l. 2.

²⁴ Aleksander I nimeline uus betoonsild ehk kolmas (samal kohal) Kuradisild. Aleksandri silla projekti autor oli Tartu linnaarhitekt Arved Eichhorn (1878–1922). Vt *Postimees* 201 (2.09.1913).

²⁵ TÜA säilik 82:3/51 Kald, Elmar (27.09.1944–30.04.1948), l. 4.

²⁶ *Olin 1917. a. sügiseni Vene Punaseristi III Kohaliku Komitee Haigemaja asjaajaja abi, täites ühtlasi asjaajajakohuseid, sest Punaseristi Peavalitsus ei saanud mind*

Foto 4. Aleksandri silla avamine ja sisseõnnistamine pühapäeval, 1. septembril 1913 (vkj). Sisseõnnistamist viis läbi ülikooli õigeusu teoloogia professor ja prorektor Arseni Tsarevski (1853–1917), ees paremal. Kahe vaimuliku vahelt on näha Tartu (Jurjevi) linnaeapa Victor von Grewingk (1854–1931), kaelas linnaeaparahha. Foto E. Kald (TÜM).

Foto 5. Vaade sillale ja sisseõnnistamistseremooniast osavõtjatele. Silla kaarel on Aleksander I pronksbareljeef, mille autor oli baltisaksa skulptor Constanze Wetter-Rosenthal (1878–1948), kes oli ka samal päeval Toome Inglisillal avatud rektor Georg Friedrich Parroti (1767–1852) pronksbareljeefi autor. Foto E. Kald (TÜM).

1916 oli Elmar Kald sõjaväelane, teenides sõjaväe alla kuuluvas haiglas. Nimetatud kuupäevast kuni 1. oktoobrini 1917 oli Elmar Kald nimelt asjaajaja abi ülevenemaalise Punase Risti III kohaliku komitee laatsaretis.²⁷

1917. aasta veebruaris puhkes Venemaal revolutsioon, Vene tsaar Nikolai II loobus 2. märtsil 1917 (vkj) troonist ning võimule tuli Aju-tine Valitsus. Kald sai alates 30. maist 1917 kolm kuud puhkust.²⁸ Puhkuselt naasnuna oli ta juba 2. septembrist 1917 Eesti rahvusväe-osa 1. Eesti polgu tagavarapataljonis Tartus.²⁹ Oktoobrirevolutsioon kukutas Ajutise Valitsuse ja võimule said bolševikud. See tõi jälle kaasa suuri muutusi. Tervislikel põhjustel vabanes Kald lõplikult Vene sõjaväe teenistusest 6. novembril 1917.³⁰ Saksa okupatsiooni ajal 1918. aasta veebruarist novembrini³¹ oli Kaldi põhitegevus tema enda väitel fotograafia.³²

28. novembril 1918 algas Vabadussõda. 14. märtsil 1919 astus Elmar Kald vabatahtlikuna rahvaväkke ning oli tegev Peipsi ran-nakaitse pataljoni keskjaama telefonistina, hiljem Räpina koman-dantuuris asjaajajana ning pärastpoole pataljoni päevapiltnikuna.³³ Ühtlasi tegi ta kaastööd ajakirjandusele (sõjategevuse kirjeldused Postimehes jne).³⁴ 1919. aasta mais kutsuti Kald III Tartu sõjaväe-haiglat formeerima, selle asutuse asjaajajaks jäi ta kuni Vabadus-

---

nooruse tõttu viimasele kohale kinnitada, vaatamata sellele, et olin valitud umbes 40 kandidaadi hulgast. Vt E. Kaldti lühikesed andmed koguteose „Eesti avalikud tegelased“ jaoks. St. 26 XI 29. EKLA fond 193 M12_15 E. Kald.

²⁷ Tõend nr 1578 Vene Punase Risti haigemaja asjaajaja ametikoha kohta 13. oktoobrist 1917. E. Kaldi materjalid Indrek Ilometsa erakogust. See haigla (laatsaret) paiknes Tartus kirurgiaprofessor Mihhail Rostovtsevi (1865–1952) eraülikooli 1912. aastal valminud haiglas. Samas asus ka III Tartu sõjaväehaigla. Praegu asub selles majas TÜ Iuridicum.

²⁸ Sõjaväest vabastamise tunnistus nr 7684 (kolmeks kuuks), 30. mai 1917. EKLA, Kald.

²⁹ Teenistuse leht, koost 14. oktoobril 1919 III T. S. H. (Tartu III Sõjaväe Haigla).

³⁰ Sõjaväest vabastamise tunnistus nr 2948, 6. november 1917 (vkj). EKLA, Kald.

³¹ Saksa väeosad jõudsid Tartusse 24. veebruaril. Samal päeval kuulutati Tallinnas välja Eesti Vabariik. 18. augustil 1918 sõlmiti Nõukogude Venemaa ja Saksamaa vahel Brest–Litovski ajutine vaherahu. Saksa okupatsioon lõppes novembris 1918.

³² *ERM-i juhatus volitab E. Kaldi koguma ja muuseumi nimel kingituseks vastu võtma ainelist ja sõnalist vanavara. Eesti Rahva Muuseumi volitus Kaldile 9. IV 1918. TÕA säilik 82:3/51 Elmar Kald, l. 4.*

³³ Peipsi Rannakaitse Pataljoni ülema leitnant Pedaku ärakiri tunnistusest 17. juunil 1919 nr 3412. EKLA, Kald.

³⁴ E. Kaldi (Kaldt'i) lühikesed eluloolised andmed koguteose „Eesti avalikud tegelased“ jaoks. St. 26. XI 29. EKLA fond 193 M12_15 E. Kald

Foto 6. Tartu (Jurjevi) Aleksandri gümnaasiumi mõne madalama klassi klassipilt. Pildistatud kas 1913 või veidi hiljem. Foto E. Kald (TÜM).

sõja lõpuni. 1920. aastal määrati Kald sõjateadete kogujaks.³⁵ Kald arvati sõjaväeteenistusest reservi 1. septembril 1920.³⁶ 1922 autustati Kaldi Eesti Vabadussõja mälestusmedali/märgiga.³⁷

Juba 1921. aastal sai Elmar Kald Tartu Linnavalitsuselt loa avada aadressil Kloostri 9 oma fotoateljee.³⁸ Aastal 1922 asutas Elmar Kald kirjastuse Sõnavara ning 4. märtsil 1922 teataski Tartu Linnavalitsus tema palvekirja peale, et Sõnavara omanik Elgas Ehan, elukohaga Kloostri 9–5, saab loa kirjastuse raamatukauplusele sildi „Sõnawara“ väljapanemiseks.³⁹

Elmar Kald alustas oma kirjastustegevust väga entusiastlikult. Kaupluse ruumides oli väljas ka Eesti alaline raamatunäitus. 1922. aasta 20. septembri Postimehe kuulutuste veerus ilmus järgmine tekst:

„Õpetajad, kes maal asuwatele koolidele sõidawad raamatuid ostma, pidagu meeles, et Tartus, Lai tän. 27-A, (end. rentei kõrwal) on awatud uus raamatuladu B SÕNAWARA’

³⁵ Sõjamälestuste kogumisele. Kaldi määramine sõja teadete kogujaks. E.W. Sõjawägede Staabi kantselei ringkiri, 31. mail 1920. aastal nr 3665 Tallinnas. EKLA, Kald.

³⁶ Kaldi reservi arvamine. Päevakäsk III Tartu Sõjaväe Haigemajale Nr 248 paragraaf 2-30/VIII 1920. a. EKLA, Kald.

³⁷ Tunnistus annetatud EW mälestusmärgi kohta. 7. veebruaril 1922 nr 798. EKLA, Kald.

³⁸ Tartu Linnavalitsuse tunnistus 3. septembril 1921 nr 8357 Tartus. EKLA, Kald.

³⁹ Tartu Linnavalitsuse kiri „Sõnavara“ omanik Elgas Ehanile 4. märtsil 1922. EKLA, Kald. Ilmselt oli see E. Kaldi pseudonüüm, sest seda nime on ta ka ühes oma erakirjas kasutanud.

*mis kõige suurem walik kõigist õpe- ja teistest raamatutest on ja kus ühtlasi esimene ja ainsam Eesti alaline raamatunäitus asub. Postiga teistest maakondadest tellijaid palun tellimised wõimalikult warakult ära saata, sest et paljude raamatute trükid on otsa lõppemas. Paljudest aga on uued rohkesti täiendatud trükid ilmunud, missugused SÕNAWARA ladus alati juba ilmumispäewal on saadaval, sellepärast ärge ostke vanu, ehk segamisi. Ärge laske end wõrgutada igasugu reklaamist, waid tulge, waadake ja otsustage! Sõnawara ärijuhi kõnetunnid on hooajal kogu päew.*⁴⁰

Elmar Kald uskus raamatu jõusse ja mõjusse, olles veendunud, et organisatsioon ja reklaam on peaasi. Ta lootis siiski liialt oma organisaatoritalendile, sattus ärilistesse raskustesse ning puhtalt laenukapitalile rajatud kirjastus läks kiiresti pankrotti. Elmar Kaldi ühekanimehe Daniel Palgi esimene amet oli Sõnawara raamatupoe õpipois (1925). Ka Palgi esimene tõlketöö, Knut Hamsuni „Nälg“, oli tehtud Sõnawarale.⁴¹ Kirjastuses leidis tööd Rudolf Sirge, Kaldi kirjanduslik ärisõber oli Richard Roht. Elmar Kald tahtis rajada ettevõtet, millest kujuneks raamatute tutvustamise keskus ja mis hakkaks süstemaatiliselt välja andma eestikeelset teatmekirjandust. Oma koht oli Sõnawaral noorte algajate autorite kirjastajana (Valmar Adamsi esimesed luulekogud, Mart Raua esikkogu, August Mälgu esikromaan „Kesaliblik“, Rudolf Sirge novellid jm). Hiljem tegi Elmar Kald tihedat koostööd Eesti Karskusliiduga, Villem Ernitsa toimetamisel anti välja ka ajakirja Tulew Eesti (1921–1925). Sõnawara kirjastusmärgi kavandas Eduard Viiralt, kes samuti debüteeris raamatugraafikuna Sõnawaras (V. Adamsi „Suudlus lumme“ ja M. Raua „Kangastused“). Majanduslikud raskused tabasid ka teisi väikekirjastusi. Huvitaval kombel oli peale majandusliku fiasko Tartu Odamehe kirjastuse juhil Carl Sarapil (1892–1942)⁴² ja Sõnawara kirjastuse juhil Elmar Kaldil veel üks ühine joon: armastus fotograafia vastu.⁴³

⁴⁰ *Postimees*, 20. september 1922, 2.

⁴¹ Vt ka: Palgi, 78, 79, 81, 96.

⁴² Carl Sarap oli kirjastuse Odamees rajaja, toimetaja ja tuntud fotograaf.

⁴³ Tartu Linnaraamatukogu kirjandusveeb. Kirjastus Sõnawara (1922–1929). <http://goo.gl/UKKepA> (7.10.2015).

1926. aastal koostas Elmar Kald üleilmse karskus-kongressi puhul Tartu Linnavalituse ja Eesti Karskusliidu ülesandel Tartu juhi eesti, saksa, prantsuse ja inglise keeles.⁴⁴ Elmar Kald oli aastast 1922 ka Eesti Kirjanduse Seltsi liige.⁴⁵

Pärast kirjastuse Sõnavara likvideerimist 1929 oli ta aastatel 1929–1930 ajakirjade Olion ja Nonüüd⁴⁶ ekspediitor ning illustraator. Aastail 1930–1944 tegutses Elmar Kald fotograafina,⁴⁷ näiteks teenis ta muu hulgas 1935. aastal leiba ajakirja Tänapäev fotoreporterina.⁴⁸

24. mail 1934 sooritas Elmar Kald Tartu Tööskusameti ees kutseksami, et saada fotograafia õppinud töölise kutse.⁴⁹ 18. aprillil 1937 pöördus ta kirjaliku avaldusega Tartu Tööskusameti poole, et teha fotograafia meistri kutseksam.⁵⁰ Kas Kald ka selle eksami sooritas, pole veel selgunud.

Tihedad fotograafiaalased sidemed olid Kaldil suvituslinn Elvaga. Ta tegi Elvast postkaarte, mida seal müüdi, ning pildistas Elvas toimuvaid üldist tähelepanu äratavaid sündmusi ja mitmesuguseid rahvalikke ettevõtmisi.

Elmar Kald püüdis arendada koostööd ka oma endise sõjaväe-kaaslase proviisor Julius Lillega (1878–1951). 29. aprillil 1935 saatis Kald talle kirja:

„Tervitan kodumaa fotoainete- ja tarbete valmistamist, mida olen propageerinud juba ammugi igal parajal juhul ka isegi Teie teenistuses olevatele isikutele, et see kord teostamist leiaks. Sellepärast oli minule väga teretulnud Teie lahke ettepanek härra Franzi kaudu negatiivide andmiseks teie fotokeemiliste ainete reklaamimiseks. Annan Teile sel puhul soovikorral minule mitesobivaid negatiive

⁴⁴ E. Kaldi (Kaldt'i) lühikesed eluloolised andmed koguteose „Eesti avalikud tegelased“ jaoks. St. 26. XI 29. EKLA fond 193 M12_15 E. Kald.

⁴⁵ Eesti Kirjanduse Seltsi 1926 liikmekaart nr 1306. E. Kaldi materjalid Indrek Ilometsa erakogust.

⁴⁶ TÕA säilik 82:3/51 Elmar Kald, l.4.

⁴⁷ TÕA säilik 82:3/51 Elmar Kald, l. 4.

⁴⁸ Tõend Noor-Eesti Kirjastuselt, et E. Kald on ajakirja Tänapäev fotoreporter. 2.5.1935. EKLA, Kald.

⁴⁹ Õppinud töölise kutsetunnistus nr 774, Tartu, 9. juuni 1934. EKLA, Kald.

⁵⁰ Tartu Tööskusametile avaldis fotograafia meistri kutseksami kohta 18. aprillil 1937. EKLA, Kald.

Foto 7. Kolm vana sõpra. Päevapilt trükikoja OÜ K. Mattiesen juhataja Richard Mölderi 35-aastast ametiüubelit tähistavalt koosviibimiselt 27. novembril 1938 Tartus. Keskel Richard Mölder (1887–?), paremal kirjastuse OÜ Loodus asutajaliige ja tegevjuhataja Hans Männik (1893–?), vasakul kirjastuse Loodus juhatuse liige, Tallinna Tehnikaülikooli rektor, orgaanilise keemia professor Paul Kogerman (1891–1951). Foto E. Kald (TÜM).

*ilma firma kasutamise õiguseta kas või täitsa tasuta kasutamiseks, kuid sellistest oleks Teil Ikkagi väga vähe kasu. Hääde negatiivide eest olen süiski sunnitud nõudma üsna väikest tasu kasutamise puhul, kuna negatiiv ka vähese kasutamise juures teataval määral ikkagi kannatab. Samuti nõudma garantiid nende võõriti kasutamise, rikku-
mise või kaotamineku korral, kr 5 ulatuses igalt negatiivilt (autoriõiguse jne. alusel), kuna igat negatiivi pole võimalik parajal juhusel uuesti korrata jne. Koopiate või suurenduste eest, nagu öeldud, lepiksin vähese tasuga, kui Teie oma reklaamis ka fotograafi firmat nimetaksite, nagu see so-
liidsemate välismaa firmade poolt viisiks, või isegi annak-
sin täitsa tasuta kasutamiseks, kui Teie firma fotograafide reklaamiga vastu tuleb. Andsin härra Franzile esialgu 10 juhuslikult käepärast olevat koopiat selleks otstarbeks sobivamaist motiivest valiku teostamiseks, millistele lisa järgneb Teie neil eriti soodsail põhialustel vastutuleku*

*korral. Reklaam tasub sellel juhusel ka vastasreklaami.*⁵¹

22. juunil 1941 algas sõda Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel. Juuli keskel oli Tartu vallutatud ja Saksa sõjaväe välikomandantuur ülikooli peahoonesse asunud.

Kald jätkas fotograafina, kuna tema ateljee ja vara jäid sõjatulest ning purustustest puutumata. Ülikooli kohta on teada, et 1943. aastal tegi Elmar Kald fototöid Tartu Ülikooli sisehaiguste kliinikule,⁵² I sisehaiguste kliinikule⁵³ ja lastekliinikule.⁵⁴

Kui sõjategevuse 1944. aastal uuesti Tartule lähenes, viis Kald oma fotovarustust ja vara mitmesse kohta laiali (ka Elvasse) ja andis juba 20. aprillil 1944 oma suure fotoarhiivi üle Eesti Kultuuriloolisele Arhiivile, mis sõja ajal oli varjul ülikooli raamatukogus.⁵⁵

25. augustil vallutasid Nõukogude armee üksused Tartu. 27. septembril 1944 kirjutas Elmar Kald Tartu Ülikooli rektorile Hans Kruusile (1891–1976) avalduse sooviga hakata Tartu Ülikooli ametlikuks fotograafiks. Kirja sisu oli järgmine:

„ENSV Tartu Ülikooli rektorile, siin. Kuna fotograafia osatähtsus kõikidel teadus- ja teistel aladel järjest kiirelt kasvab ja praegune moment eriliselt kiireid ülesandeid üles seab - ehk leiate võimaliku oleva ENSV Tartu Ülikooli juurde teadusliku fotograafi ametniku nimetamise
1) kõigepäält registreeriks ja kaaluks - kokku ülikooli asutuste juurest järelejäänud foto-abinõude, materjalide, kemikaalide ja kirjandust, et neid päästa rikkemise eest. 2) paralleelselt sellega jäädvustaks Ülikooli asutuste praegust seisundit, 3) asutaks ENSV Tartu Ülikooli Fotograafia kesklaboratooriumi ühes laoga, 4) astuks

---

⁵¹ E. Kald, Foto-reporter Tartus, Kloostri 9. Kiri A/S Jul. Lill, 29. aprillil 1935. EKLA, Kald.

⁵² Tartu Ülikooli Siseh. Kliiniku ambulatooriumi ülemarsti dr. med. K. Kõrge poolt väljaantud tõend E. Kaldi töötamise kohta, 9. aprillil 1943. EKLA, Kald.

⁵³ Tartu Ülikooli I Sisehaiguste Kliinikumi ülemarsti K. Kõrge poolt välja antud tõend E. Kaldi töötamise kohta, 9. aprillil 1943. EKLA, Kald.

⁵⁴ Tartu Ülikoolil Lastekliiniku ülemarsti Kuusiku poolt välja antud tõend E. Kaldi töötamise kohta, 9. aug 1943. EKLA, Kald.

⁵⁵ Eesti Kultuuriloolise Arhiivi assistendi Rudolf Põldmäe (1908–1988) tõend, et ta on omandanud E. Kaldi fotoarhiivi, 20. aprillil 1944. EKLA, Kald.

kontakti Liidu teiste vabariikide vastavate üritustega, 5) organiseeriks ja pidevalt instrueeriks ning juhiks kõikide ülikooli asutuste foto-töid. 6) tarbekorral esinedes vastavate loengutega. Palun jaataval korral kohest ülikooli koosseisu arvamist. /allkiri/ E. Kald⁵⁶

27. septembril 1944 asuski Kald Tartu Ülikooli teenistusse fotograafia palgaga 225 rubla kuus.⁵⁷ 1. veebruaril 1945 kinnitas haldusprorektor Gerhard Rägo (1892–1968)⁵⁸ Elmar Kaldi ametlikuks Tartu Ülikooli fotograafiks, määrates palga tükitöö alusel.⁵⁹

9. märtsil 1945 tegi Elmar Kald ettepaneku organiseerida Tartu Ülikoolis fotoateljee. Ta saatis Tartu Ülikooli haldusprorektor professor Gerhard Rägole alljärgneva kirja: „*Kuna ülikooli asutusi on väga palju ja nad on kaunis laiali paisatud, paluksin Teid lahkesti töö ratsionaliseerimise huvides määrata kindel koht ja aeg, kus ja millal ülikooli õppejõud ja teenistujad mind paremini kätte saaks. 1) ülikooli asutuste töö ülesannete suhtes läbirääkimisteks. 2) valmis tööde kättesaamiseks ja 3) kiireloomulisteks pildistamisteks (passi jne). Minule oleks sobiv kl. 12-1 igal esmaspäeval, kolmapäeval ja reedel mõnes valgemas majandusosakonna naabruses asuvas ruumis.*“⁶⁰

Fotoateljeeks ülikool ruumi siiski ei andnud ja seetõttu pidi Kald suure osa ülikooli fototöödest tegema oma kodus.

Rektor Alfred Koorti (1901–1956)⁶¹ korraldusel käis Kald aastatel 1944–1945 komanderingutes Leningradis kogemusi omandamas ja tööülesandeid täitmas, tuues kaasa vajalikke raamatuid, fototarbeid jm.⁶²

15. veebruaril 1946 vabastati Kald ülikooli fotograafi ametikohalt seoses tema ümberpaigutamisega Tartu Riikliku Ülikooli tööliste

⁵⁶ E. Kaldi avaldus TRÜ rektorile fotograafi ametikoha ja fotolabori asutamiseks, 25. septembril 1944. TÕA säilik 82:3/51 Elmar Kald, l. 1. Hans Kruus oli TRÜ rektor kuni 14. XI 1944.

⁵⁷ Haldusprorektor G. Rägo teatis. Tartu Ülikooli muuseum (TÜM), Elmar Kaldi arhiiv.

⁵⁸ Gerhard Rägo oli Tartu Riikliku Ülikooli matemaatikaprofessor ja 1944–1946 haldusprorektor.

⁵⁹ Käskkiri nr 56, 6. III 1945. TÕA säilik 82:3/51 Elmar Kald, l. 10.

⁶⁰ Kiri haldusprorektor G. Rägole 9. märtsil 1945. TÜM, Elmar Kaldi arhiiv.

⁶¹ Alfred Koort oli Tartu Riikliku Ülikooli filosoofiaprofessor ja TRÜ rektor 14. XI 1944 – 08. VI 1951.

⁶² Tartu Riikliku Ülikooli tõend nr 1929, 28. detsembrist 1944, Leningradi komanderingu kohta. Allkirjastanud rektor Koort. EKLA, Kald.

varustamise osakonna (TVO) koosseisu.⁶³ Ta määrati kombinaadi päevapilditöökoja fotograafiks palgaga tükitöö alusel 60% laekunud bruto töötasu summast.⁶⁴ Kuid Kald ei olnud rahul selle ametikohaga ja tegi varustusprorektor A. Prinkile ettepaneku, et ta asuks tööle Tartu Riikliku Ülikooli TVO fototöökoja juhatajana.⁶⁵ Tema palvet ei rahuldatud, Kald töötas fotograafi ametikohal kuni 30. aprillini 1948, mil TVO likvideeriti.⁶⁶

1951. aasta aprillis saatis Kald Tartu haigla juhatajale avalduse:

„Palun mind määrata Teile alluva haigla raamatukogu juhatajaks. Valdan ka täielikult vene keelt, nii et saan ka haigla vene rahvusest personali ja haigete teenindamisega täielikult hakkama ja võiksin peale otsese töö veel ka haigla vene keele õpiringi ja raamatu- ning lastekirjanduse levitamise hoogtööd juhtida. Omasin juba noorelt mitmetuhandeköitelist, peamiselt eesti- ja venekeelset raamatukogu ning olen eluaeg raamatukogundusega kontaktis olnud. Kuna trükikunsti leiutamisest saadik, st 500 aasta kestel on raamatukujundamine alles ebaus (kuldlõike jne) ja väärteaduslike formalistlike (üheperspektiivsus jne) voolude koolkonnas tammunud – olen otsustanud raamatuasjanduse teaduslike aluste väljatöötamisele asuda, mis nii majanduslikult, kui ka kultuurpoliitiliselt küllaltki vajalik on. Pean seda tööd praktiliselt raamatute keskel töötades jätkama, et vajalikul määral bibliomeetrilise materjali najal oma väiteid tõestada, mispärast minule sellise koha andmine on eriti olulise tähtsusega ja sellepärast palun tungivalt minu palvele vastu tulla.“⁶⁷

⁶³ 4. märtsi 1946 käskkiri nr 174 E. Kaldi ümberpaigutamise kohta TVO koosseisu. TÜA säilik 82:3/51 Elmar Kald, l. 13.

⁶⁴ TRÜ Varustusprorektori käskkiri nr 2, 18. veebruarist 1946 TVO fotograafile E. Kaldile palgasuuruse määramise kohta. TÜA säilik 82:3/51 Elmar Kald, l. 14.

⁶⁵ Avaldus TRÜ varustusprorektorile seoses palvega TVO fototöökoja juhatajaks määramiseks. 14. veebruar 1946. TÜM, Elmar Kaldi arhiiv.

⁶⁶ Käskkiri nr 8, 15. IV 1948. TÜA säilik 82:3/51 Elmar Kald, l. 15.

⁶⁷ Avaldus Vabariikliku Tartu Kliinilise Haigla juhatajale seoses kandideerimisega haigla raamatukogu juhataja kohale, aprillis 1951. EKM fond reg 2007/79 E. Kald. Daniel Palgi ironiseeris juba 1920. aastatel Kaldi raamatute standardiseerimise üle.

Foto 8. Elmar Kaldi matus 4. oktoobril 1969 Raadi kalmistul. Vasakul Villem Ernits ja Taevo Kald. Fotograaf ? (Villem Ernitsa fond, TÜR, f 83, s 196, l. 10).

Kuid loodetud töökohta Kald ei saanud.

1952. aastal töötas Elmar Kald ajutiselt Tartu linna kliinilises lastehaiglas, asendades haigestunud kassapidajat.⁶⁸

Viimased ametlikud andmed tema tegevuse kohta piirduvad teabega, et Elmar Kald oli alates 1952. aasta juunikuust Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (RAKA, nüüd Rahvusarhiivi ajalooarhiiv) lepinguline töötaja.⁶⁹ Viimane sissekanne tema isiklike arvete raamatus on 1955. aasta veebruarikuust.⁷⁰ Kaldi edasise tegevuse kohta meil andmed puuduvad.

Elmar Kaldi fotoarhiiv

Elmar Kaldi fotonegatiive hakati korrastama ja pildistatut kindlaks tegema ning identifitseerima 2007. aasta teisel poolel.⁷¹ Korda te-

⁶⁸ Fotograaf Elmar Kaldi tööraamat. Täitmise aeg november 1945. Kandeid 1-7. EKLA, Kald.

⁶⁹ EAA, R 271-1K-503.

⁷⁰ EAA, R 271-1K-435.

⁷¹ Enne Tartu Ülikooli IT-osakonna multimeedia talitusele töötlemiseks andmist tegi vajaliku ettevalmistustöö Tullio Ilomets. Klaasnegatiivid skannis ning negatiivfilmid sirgestas ja skannis Tartu Ülikooli fotograaf Andres Tennus. Skanniti samuti kõik kollektsiooni juurde kuulunu. Kollektiooni süstematiseeris, tähistas, pakendas, valmistas CD- ja DVD-koopiad, tegi ülevaateväljatrüki Tartu Ülikooli

gemisega jõuti lõpule 2009. aastal. Korrastatud klaasnegatiivid ja negatiivfilmid pakiti firma Maksing OÜ valmistatud happevabast materjalist hoidjaisse: klaasnegatiivid suleti paberümbrikesse ja need hoiukarpidesse, negatiivfilmid paigutati kiirkõitjate spetsiaalpolümeerist taskutesse ja seejärel kinnistesse säilituskarpidesse. Digiteeritud on kõik Tartu Ülikooli muuseumis hoitavad 329 klaasnegatiivi ja 11 656 filmikaadrit.

Pildistatu identifitseerimine nõudis aga hoopis rohkem aega. 2007. aastal alustatud töö kestis 2014. aasta veebruari lõpuni.⁷² Klaasnegatiividel oleva kindlaks tegemine oli lihtsam, raskusi oli just filmidega. Lõppkokkuvõttes õnnestus 71% filmikaadrite puhul osaliselt või täielikult kindlaks teha, mis ülesvõttel on.⁷⁵

Digitud fotode alusel koostati Tartu ülikooli IT-osakonna multimediaalsetes Elmar Kaldi fotonäitus, mille kujundas kunstnik Maarja Roosi.⁷³ 84 väljavalitud fotot kajastasid Tartu Ülikooli ja Tartu linna elu ning argipäevade hetki. Näitus avati neljapäeval, 15. novembril 2012 Lossi 3 õppehoones, hiljem rändas see edasi ülikooli peahoonesse, kirjandusmuuseumi ja ülikooli muuseumi.

Elmar Kaldi hindamatu väärtusega fotopärand on loodetavasti päästetud hävimisest ja seda on võimalik kasutada.

Täname Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuuriloolise arhiivi juhatajat Vilve Asmerit ja Rahvusarhiivi ajalooarhiivi arhiivaari Kaia Ivaskit arhiivialase abi eest.

Tullio Ilomets (*cand. chem.*) on Tartu Ülikooli muuseumi konsultant **Kaire-Lea Pihlap** (sotsiaalteaduste magister) oli materjali korrastamise ajal Tartu Ülikooli foto- ja videoandmebaasi administraator

---

foto- ja videoandmebaasi administraator Kaire-Lea Pihlap. Tööd konsulteeris ja juhendas TÜ keemiainstituudi keemik-konsultant, hilisem TÜ ajaloo muuseumi konsultant Tullio Ilomets. Skannitud negatiivide digifotodel pildistatu tuvastamisega tegelesid Tullio Ilomets ja Kaire-Lea Pihlap.

⁷² Kaire-Lea Pihlap, *Fotograaf Elmar Kaldi (1898–1969) klaasnegatiivide ja negatiivfilmide kollektiooni aruanne* (Tartu, 2014). TÜM, E. Kaldi arhiiv.

⁷³ Varje Sootak, „Avastusrõõmu Elmar Kaldi fotodelt“, *Universitas Tartuensis*, 1 (2013).